

סימן ב'

טענת מזויף (ב ע"א)**א. מדוע לא טענינו מזויף בגיטין**

המשנה בריש גיטין (ב ע"א) אומרת: "המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם... ואם יש עליו עוררים יתקיים בחותמיו".

תוספות (ד"ה "ואם") דנים, מדוע רק כאשר הבעל בא ומערער אנו מצריכים לקיים את השטר? מדוע בתחילה, לפני הערעור, בית-הדין מאמינים לאמור בגט, ואינם טוענים לטובת הבעל שהגט מזויף?

ומבארים התוספות, שלשם המטרה הנעלה להתיר את האשה מעיגונה, הקלו בה חכמים. תוספות מוסיפים ואומרים, שאכן בשאר דיני ממונות טענינו מזויף לאדם הנפרע מלווה שלא בפניו, וכן למלוה הנפרע מיתומים ומלקוחות. משום כך, כאשר אדם מציג בפני בית-הדין שטר לפיו פלוני, שאינו לפנינו, חייב לו כסף – בית-הדין יטען שהשטר מזויף ולא יגבה את החוב.

הר"ן (ג ע"א מדפי הר"ף, ד"ה "וכתבו") מתרץ באופן שונה. לדברי הר"ן, מכיון שבגט לא באים להוציא מהבעל ממון, שכן האשה אינה נחשבת לממונו של הבעל, לא שייך לומר שנטען עבורו. מכיון שלא באים להוציא מהבעל שום ממון, לא שייך לומר שבית-הדין יתערב לטובתו.

יש להעיר כבדרך אגב, שדברי הר"ן קשים, שהרי עבד, לעומת אשה, כן נחשב לממון של בעליו ובכל זאת אנו לא טוענים ששטר השחרור מזויף, אלא אם כן בעל העבד מערער על המקוריות של השטר, ומדוע לא נאמר שדין שטר שחרור כדין שטר חוב רגיל?

ובכדי ליישב את שיטת הר"ן, יש להקדים ולהסביר, שבשעת שחרורו של העבד, בית-הדין צריך למעשה לדון את דינו משתי בחינות: הבחינה הראשונה היא ממונית. האדון זכאי בכל מעשה ידיו של עבדו. כאשר בית-הדין קובעים שעבדו של פלוני משוחרר הם למעשה מפקיעים את זכותו של פלוני במעשה ידיו של העבד. מבחינה זו, בית-הדין לא צריך להתערב עבור האדון, שהרי גם אם הביא העבד גט שחרור "כשר למהדרין", אם האדון לא בא לתבוע את מעשה ידיו של העבד – לא מוטל על בית-הדין לתבוע זאת עבורו. הבחינה השנייה היא שעבד משוחרר מותר, על-ידי פסק בית-הדין, להינשא לבת ישראל. בחינה זו היא בחינה של דיני איסורים ולא דיני

ממונות, ולא שייך בה דיוננו בענין טענינן.

אם כן, מובנים דברי הר"ן, שאין שום עילה לבית-הדין להתערב ולטעון ששטר השחרור מזויף, מכיון שבית-הדין מעצמו אינו יכול להחליט שהעבד משוחרר גם מבחינה ממונית, שהרי לעצם השטר יש תוקף איסורי גם ללא הצד הממוני של בעלות האדון על עבדו.

ועכ"פ, יש להבין, מדוע תוספות בחרו שלא לבאר כמו הר"ן?

שומה עלינו לבאר, ששיטת הר"ן טומנת בחובה בעיה נוספת, שמנעה מהתוספות לומר כך.

ב. הטעם לטענת מזויף

ראובן שטוען ששמעון חייב לו כסף צריך להוכיח את טענתו, ובלא הוכחה אין בית-הדין מתחשבים בטענתו, שכן "המוציא מחבירו עליו הראיה". יחד עם זאת, ישנם מקרים שדי לתובע בטענה. לדוגמא, במקרה שיש עדים שראובן לוה, וראובן טוען שהוא אינו יודע האם פרע ("איני יודע אם פרעתי"), ראובן חייב לשלם אף שהתובע לא הוכיח שהחוב עדיין קיים ולא נפרע בעבר. הסיבה לכך היא שבית-הדין טוען לטובת התובע "ברי ושמא – ברי עדיף".

ויש לברר מהו שורש טעמה של טענת "מזויף"?

ניתן לבאר שכאשר חכמים הצריכו לקיים שטרות הם בעצם פסקו ששטר שאיננו כזה – דהיינו, שטר שלא אומתה אמינותו - חסר משמעות מבחינה משפטית. לפי ביאור זה, גם כשהנתבע אינו לפנינו, כגון שמת ובאים לגבות מהיורשים או מהלקוחות, אנו טוענים בשבילו שהשטר מזויף. דומה הדבר כאילו אנו אומרים לתובע "אין משמעות לתביעתך בלא הוכחה, כי שטר שאינו מקוים הינו חסר משמעות".

אולם ניתן לבאר באופן אחר. ניתן לומר, שגם שטר שאינו מקוים הוא שטר תקף מבחינה משפטית, אלא שחכמים נתנו אפשרות לטעון שהוא מזויף. ואף שמן התורה אין שטר צריך קיום כלל, מ"מ חכמים תיקנו שחוששים לטענת הלווה במקרה שהוא שטוען שהשטר מזויף.

והנה, כל מה שכתב הר"ן שבגיטין לא אומרים 'טענינן', כי לא באים להוציא כסף מהבעל, שייך רק על פי הביאור השני, שהשטר תקף גם בלא קיום. לפי ביאור זה, הדין שבית-הדין טוען בשביל מי שלא נמצא לפניו, שייך רק כשבאים להוציא ממון מאדם, ולא כאשר אשה מבקשת היתר נישואין. אך לפי הביאור הראשון, ששטר שאינו מקוים אינו שטר כלל, אין לדברי הר"ן שום הסבר, שהרי גם כשלא באים

להוציא מהבעל כלום, השטר לא תקף כלל. לפי ביאור זה, גם בגיטין בית-הדין לא היו צריכים לסמוך על השטר ללא עדים שיקיימו אותו.

משום כך העדיפו בעלי התוספות לא לבאר את הסוגיא כפירושו של הר"ן, כיון שתירוץ התוספות עולה בקנה אחד עם שני הביאורים לעיל, ואילו הסברו של הר"ן מתיישב רק לפי הביאור השני.

ג. קושי בהבנת הר"ן

נמצא א"כ, שלפי הבנת הר"ן, השטר תקף גם בלא קיום. על הבנה זו יש להקשות מדברי הגמרא בבבא-מציעא.

הגמרא בב"מ (ז ע"א) אומרת, שאם מלוה ולווה אוחזים בשטר ומתווכחים האם הלווה כבר שילם, על הלווה לשלם מחצית מסכום ההלוואה. הגמרא מסייגת את הדין ואומרת שכל זה דווקא בשטר מקוים, אך אם השטר לא מקוים הלווה נאמן לומר 'פרעתי', ומבארת הגמ': "מאי טעמא? חספא בעלמא הוא, מאן קא משוי ליה להאי שטרא? לווה, הא קאמר דפריע!" (מה הטעם לכך? משום שהשטר שאינו מקוים הוא חרס ותו לא. מי הוא הנותן לחרס זה תוקף של שטר? הלווה שאומר שאכן ההלוואה התרחשה. אך אותו לווה אומר באותה נשימה שהוא כבר פרע את אותה הלוואה, ואם כן אין למלווה פתחון פה). ומבואר, ששטר בלא קיום אינו תקף כלל – "חספא בעלמא" – ודלא כר"ן¹.

והקושיה מתחזקת יותר, לאור דברי הבית הלוי.

נקדים ונשאל, למה באמת הגמרא הוצרכה לומר שבלא אמירת הלווה השטר הוא "חספא בעלמא"? וביותר קשה, שבכמה מקומות הגמרא מביאה את הדיון הזה בלווה שטוען פרעתי בשטר שאינו מקוים, ולא אמרה שבלא הלווה השטר הוא "חספא בעלמא".

מבאר הבית הלוי, שהגמרא באה לתרץ כאן קושיה נסתרת. הלווה הרי טוען שהשטר פרוע, בית-הדין מאמין לטענה זו במיגו שהיה יכול הלווה לטעון שהשטר מזויף. ולכאורה אין כאן כלל מיגו, שהרי גם אם אכן יאמר הלווה שהשטר מזויף, אם יבואו עדים ויקיימו אח"כ את השטר, הלווה יצטרך לשלם את כל הסכום הנקוב בשטר. לעומת זאת, אם הלווה יאמר מתחילה "פרעתי" ישלם רק חצי מהסכום². ונמצא

¹ ואפשר דהוי חספא בעלמא, דוקא כאשר יש נגדו טענת 'פרעתי' (הערת הרב ברקוביץ').

² הלווה טוען 'פרעתי', ואינו חושש שיבואו עדי ויעידו שלא פרע, כי כמעט בלתי אפשרי במציאות שיהיו עדים על שלילת דבר מסוים. לעומת זאת, ייתכן מאוד שישנם עדים שיכולים לקיים את השטר, ולכן הלווה חושש לטעון 'מזויף'.

שמשתלם יותר ללווה לטעון שהשטר פרוע מאשר לטעון שהוא מזויף ואין כאן מיגו.³

מתרץ הבית הלוי, שאמנם במקרה של הגמרא בבבא מציעא מצד מיגו אינו נאמן, אך הוא נאמן מדין "הפה שאסר הוא הפה שהתיר". נאמנות "הפה שאסר", בניגוד למיגו, אינה נובעת מהוכחה לוגית שהוא דובר אמת, אלא מדין אחר, שכל שהאדם יצר את הצורך להוכיח שהוא פטור, נאמן בטענתו לפטור את עצמו. לדוגמה, אשה שאמרה "אשת איש הייתי ונתגרשתי" – לפני שהיא באה, כלל לא חשבנו שהיא נשואה, היא זו שיצרה לעצמה את החובה להוכיח שכעת אינה אשת איש, ולכן יש לה נאמנות מיוחדת לטעון שנתגרשה.⁴

וזו הסיבה שהגמרא בבבא מציעא, בניגוד לשאר המקומות, האריכה לומר "חספא בעלמא הוא", כדי לבאר שלולי הלווה אין כאן שטר כלל, ולכן יש לו נאמנות מיוחדת, אף שאין לו מיגו כהוכחה לדבריו, מדין 'יוצר הספק'.

ולפי דברי הבית הלוי הרי מבואר, ששטר שאינו מקוים אינו שטר כלל, עד כדי כך שיש ללווה המקיימו כח של 'הפה שאסר, ולכאורה קשה על הר"ן.⁵

ד. ביאור ויישוב שיטת הר"ן

בכדי ליישב את שיטת הר"ן, נראה לתרץ את קושיית הבית הלוי, איך נאמן הלווה ללא מיגו, באופן אחר.

במלוה על פה, אדם יכול לטעון 'פרעתי', אך במלוה בשטר אינו נאמן, כיון שהמלווה אומר לו "שטרך בידי מאי בעי". טענה זו תקפה רק בשטר מקוים, אבל בשטר שאינו מקוים, אין ראייה, כי הלווה לא חושש להשאיר את השטר ביד המלווה, מכיון שגם במקרה שהמלווה יטען לאחר הפירעון "שטרך בידי מאי בעי", יוכל הלווה לטעון שהשטר מזויף ולהינצל מתרמיתו של המלווה.

ונראה, שזו כוונת הגמרא בבבא מציעא באריכות הלשון "חספא בעלמא הוא". מכיון שהלווה יכול לבטל כליל את השטר, בטענת מזויף, הוא גם נאמן לומר "פרעתי", כי המלווה לא יוכל לטעון כנגדו "שטרך בידי מאי בעי" שהרי הלווה אינו חושש להשאיר

³ יש להעיר, שדין זה הוא ייחודי, שכן בכל המקרים של "פרוע מיגו דמזויף" יש לו מיגו, כי גם בטענת 'פרעתי' הוא משלם הכל. אך בנידון של הגמרא בב"מ, שהוא אוחז בשטר יחד עם המלווה, אם יטען פרוע ישלם רק מחצית.

⁴ אמנם, לדעת התוס' (כתובות כב ע"א, ד"ה "מנין"), 'הפה שאסר' מבוסס על הוכחה לוגית, שהיה יכול לשתוק, אך לדעת הרמב"ם אין זה משום הוכחה, אלא שכיון שכל הצורך להוכיח נובע מדברי האדם, הוא נאמן. ומטעם זה הרמב"ם סובר, שאשה שאמרה אשת איש הייתי נאמנת לומר התגרשתי גם לאחר זמן, אך לתוס', נאמנת רק בתוך כדי דיבור.

⁵ כאמור, כל דברי הבית הלוי שייכים רק לפי הרמב"ם. אך גם לפי התוס', שאף 'הפה שאסר' מבוסס על הוכחה, עדיין קשה קושיית הבית הלוי – מדוע הגמרא האריכה בלשונה.

שטר לא מקוים אצל המלווה⁶. א"כ, נאמנותו של הלווה אינה מטעם מיגו, אלא שעצם המצב הנוכחי שהשטר אינו מקוים, מאפשר ביד הלווה להיות נאמן בטענת 'פרעתי'.

לפ"ז, מיושבת שיטת הר"ן, כי אכן אין מהסוגיא בבבא מציעא ראייה ששטר בלא קיום אינו שטר, אלא שם מדובר במקרה מיוחד שבו שטר שאינו מקוים נחשב כמאן דליתיה, כי הוא נותן נאמנות ללווה בטענת 'פרעתי', אך עדיין יש מקום להבנת הר"ן, שגם לשטר לא מקוים יש תוקף.

⁶ וכך מתורצת קושיית הבית הלוי, מדוע הגמרא האריכה דווקא כאן ואמרה "חספא בעלמא הוא", גם לשיטת התוספות.